

Н. КЪНЕВ
ШУМЕН

ВИЗАНТИЙСКИЯТ ЙЕРАРХИЧЕН МОДЕЛ ОТ IX–XI в.
(ОБЩ ВИД НА СИСТЕМАТА НА СРЕДНОВИЗАНТИЙСКАТА РАНГОВА ЙЕРАРХИЯ
И ВИДОВЕ ЙЕРАРХИИ ВЪВ ВИЗАНТИЯ ПРЕЗ IX–XI в.)

Когато се говори за византийска рангова йерархия през периода IX–XI в., трябва да се има предвид цялата сложност на този въпрос и особено известната обективно съществуваща неопределеност и многозначност на понятието само по себе си. Терминологично погледнато, *византийска рангова йерархия* е едно най-общо понятие, което, в зависимост от начина на използването си от всеки един изследовател, може да има различни конкретни измерения и обем. Всъщност във Византия през разглежданата епоха съществуват различни, повече или по-малко самостоятелни йерархични конструкции, които се отличават една от друга по своя функционален тип, произхода си и мястото си в социалната структура на византийското общество. С други думи, във Византия през IX–XI в. са налице няколко отделни и относително самостоятелни вида повече или по-малко официализирани йерархии, които се намират в различна степен на взаимообвързаност и съотнасяне помежду си и по този начин, в своя ансамбъл формират една сравнително по-цялостна и по-обща йерархична конструкция, олицетворена от така наречената *система на дворцово предимство на ранговете в империята*. Тази по-обща конструкция всъщност представлява и византийският йерархичен модел от IX–XI в. и именно тя би следвало да бъде означавана като *византийска рангова йерархия на средновизантийския период*.

В рамките на византийския йерархичен модел от IX–XI в. следва да се отграничат няколко основни вида йерархии. На първо място е принципното разграничение между църковната и светската йерархия. Това са две отделни и напълно автономни една спрямо друга йерархични системи, които функционално обслужват двете основни части на средновековния социум – от една страна църквата, олицетворяваща духовния живот и стремежа към нетленното, към Бога и към небесния задгробен

живот и от друга страна – държавата и светската организация на обществото като еманация на реалния земен живот. Тези две обособени и в същото време – тясно преплетени помежду си части, са били напълно понятни и очевидни за средновековния човек и в частност – за жителя на Византия, тъй като те съвсем естествено са отговаряли на представата за божественото устройство на вселената и на дихотомията земен /т.е. настоящ/ – небесен /т.е. бъдещ задробен/ живот. Напълно логично е било на тях да отговаря и съответната йерархия, тъй като, както следва отново да се подчертае, за византийците йерархията е неразривно свързана с божествено установения ред на света и в много голяма степен се явява неговата основа. Паралелно с формирането на християнската църква като институция, като същностна част от този процес се формира и църковната йерархия. Още през първите векове на християнството се обособяват и трите основни нива в йерархията на църквата – дяконите, над тях – презвитерите и най-високото – епископите. След легитимирането на християнството с Медиоланския едикт от 313 г., имащо за следствие и институционалното признаване на църквата и нейната организация, църковната йерархия се разширява, прецизира и детайлизира, като стъпките в тази насока заемат значителна част от дейността и решенията на първите вселенски събори. Някои от епископите, чиито катедри се открояват със своята значимост, получават предимство над останалите, както и църковна юрисдикция над съседните епископи. Трите основни нива в йерархията на християнската църква се обогатяват в структурно отношение, като всяко от тях се разчленява на няколко степени с ясно изразена субординация. Така например, най-високото ниво – това на епископите – се подразделя на следните поднива: обикновени епископи, отговарящи само за една епархия; архиепископи и митрополити, които стоят начело на съответните диоцези, обединяващи обикновено поне по няколко епархии; и най-високостоящите – патриарсите, които са признати за църковни глави на отделните, исторически обособили се в епохата на преход от античност към средновековие, части на християнския свят.

Йерархията в рамките на това ниво се конкретизира до детайли чрез решенията на поредица от вселенски и поместни събори, като се определя точно мястото на всеки един диоцез и катедра, така че поне на теория неоспоримо се е знаело всеки църковен йерарх пред кои свои колеги има предимство и респективно кои имат предимство пред него. Това с пълна сила важи и за петте най-важни катедри, получили от съборите всепризнат патриаршески статут. На римския епископ, наречен още папа, е признато правото на първенство сред всички останали епископи. Той получава предимство в йерархията на църквата пред остана-

лите патриарси, заедно с които стои на върха й съгласно теорията за пентархията¹. Видно е, че оформянето на стройна и детайлизирана църковна йерархия е тясно свързано с идеята и понятието за *предимството*, което става белег и измерител за точното място на всеки един представител на клира в нея. Идеята за предимството, както ще видим и по-нататък, се превръща в основно понятие и характерен белег на цялата система на ранговата йерархия във Византия и съответно доминира и определя и византийския йерархичен модел през IX–XI в.

В същото време е невъзможно църквата и нейната йерархия да бъдат отделени от държавата и съответно от ойкуменическата идеология (както и от произтичащата от нея практика) на византийската имперска супремация над християнския свят. Църквата се превръща в част от държавния механизъм на ромейската империя, като още през IV в.

¹ По реда на предимство петимата патриарси първоначално се подреждат по следния начин – начело е римският папа, следван от патриарсите на Александрия, Антиохия, Ерусалим и Константинопол. Още на Втория вселенски събор през 381 г. е решено, че тъй като Константинопол е средицето на империята, на столичния йерарх подобава “да има преимущество по чест след Римския епископ, защото този град е Новият Рим” (вж.: БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. София, 1993. С. 356). През VI в. Юстиниан I потвърждава предимството на столичния архиепiscop пред патриарсите на Александрия, Антиохия и Ерусалим и това, че той стои непосредствено след епископа на Рим. По-късно, на Трулския събор през 680 г. и на VIII вселенски събор през 879 г., е подчертано каноничното равенство на патриарха на Константинопол с римския папа (вж.: БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. С. 357-358). Още патриарх Фотий добавя към титула си и определението вселенски, с което демонстрира претенциите и самочувствието си, че е духовен глава на целия православен християнски свят (вж.: ХУНГЕР Х. Империя на ново средище. Християнският дух на византийската култура. София, 2000. С. 189). Все пак, чак до епохата на кръстоносните походи и превземането на Константинопол от латинците през 1204 г., византийците са признавали примата на папата спрямо останалите патриарси. Отражение на това се открива и във византийските рангови таблици от IX–X в. – тактиконите. Например, в т. нар. Тактикон на Бенешевич от времето на Роман I Лакапин, изрично е посочен редът на преимущество на петте патриаршески катедри, като на първо място е папата на Рим, а патриархът на Константинопол е след него – на второ място. Вж.: OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance byzantines des IXe et XIe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire. P., 1972. P. 252-253. Също така по въпросите и хронологията на издигането на статута на Константинополската църква и обявяването ѝ за вселенска патриаршия вж. още: БАКАЛОВ Г. Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии. София, 1995. С. 37 и бел. 56.

е формирано доктриналното единство между църква и империя, между върховната императорска власт и духовната власт на църквата като единните проявления на божествено устроения земен свят – огледало на небесното царство. Във Византия върховенството на императора над църквата и нейната организация като цяло никога не е поставяно под съмнение, тъй като за жителите на империята самото противопоставяне между органично свързаните църква и империум е било непонятно и напълно непривично за техния начин на мислене². Още Константин I Велики е приеман, а и сам счита себе си, за “равноапостолен” и това почетно възприемане на императорите като доказателство за ролята им на Христови наместници на земята, се запазва до края на съществуването на Византия³. Точно това положение на ромейските императори, в известен смисъл ги поставя и начело на духовната йерархия на християнското ойкумене, още повече, че за византийския владетел се е смятало, че има правата на един вид светски епископ⁴.

Напълно завършената и самостоятелно обособена църковна йерархия е неразривно свързана с цялостната структура и социално-политически живот на империята в почти всички негови аспекти и по тази причина е напълно естествено да се намира в състояние на определена взаимна обвързаност с другите официализирани имперски видове йерархия, което пък, от своя страна, я прави съставна част на византийския йерархичен модел през IX–XI в. Самата идея за таксиса – всеобщия божествено санкциониран земен ред като огледално копие на небесната подредба, е предполагала и изисквала включването на църковната йерархия във византийския йерархичен модел и тя съответно е инкорпорирана в общата структура на ранговата йерархия, олицетворена от така наречената система на предимство или старшинство, която е определяща за целия средновековен византийски период.

* * *

² По тази причина, например, големият византинист Херберт Хунгер счита за не съвсем допустимо самото понятие цезаропапизъм, тъй като по цялото си съдържание и натовареност, то е непривично за начина на мислене на византийците, особено през ранната и средната епоха. Вж.: ХУНГЕР Х. Империя на ново средище. С. 105-106.

³ Пак там. С. 95, 148.

⁴ За възприемането на ромейския император и като епископ вж.: ХУНГЕР Х. Империя на ново средище. С. 115-116; BRÉNIER L. Ἱερεὺς – Βασιλεὺς / Memorial L. PETIT // Archives de l'Orient Chrétien. Bucarest, 1948. Vol. 1. P. 41-45; БАКАЛОВ Г. Средновековният български владетел. С. 36-38.

От друга страна е византийската светска йерархия като цяло, която, обаче, сама по себе си не е единна и хомогенна система. Византийската светска йерархия е многокомпонентна и на практика включва в себе си няколко отделни и различни йерархии. Още от началото на своето съществуване Византия, която наследява от Римската империя едни силно развити, ясно детерминирани и стройни традиции, както в сферата на централното държавно управление, така и по отношение на провинциалната администрация, е силно бюрократизирана държава с добре оформен и разклонен административен апарат, в който са налице обособени ведомства и съответно – многобройни длъжности, обслужващи централното и провинциалното управление, двореца и военните сили на империята. Тъй като това е вън от целта на настоящото изследване, тук не е необходимо да бъде разглеждано административното устройство и управлението на Византия. Редно е, все пак, да се изтъкне значимата роля на темната организация, която до голяма степен дава облика и спецификата на начина на управление на империята през почти целия разглеждан период. Функция на тази роля е и високото място в йерархията на Византия, което през IX–XI в. заемат темните управители – стратезите, на които от името на василевса е предоставена едновременно цялата военна и гражданска власт над поверените им военно-административни единици.

Целият силно разклонен и бюрократизиран дворец и управленски апарат на империята, който по своя мащаб и обхват няма аналог в нито една друга европейска страна по това време, с многобройните си и различни служби, с ясно доловимото разграничение между тях и с една стриктно следвана линия на субординация, която е същностно характерна за всички периоди от историята на Византия и несъмнено също е свързана с идеята за таксиса, предполага и изисква наличието на стройна система на йерархия на длъжностите. Византийската йерархия на длъжностите е имала за цел от една страна да очертае функционалните взаимовръзки между отделните ведомства и нива на административното управление на империята, а от друга – да посочи точното място на всеки един функционер в социалната и управленска пирамида и по този начин за сетен път да илюстрира божествено установения ред и хармония на ромео-християнското ойкумене⁵.

Необходимостта от съществуването на детайлна йерархична подредба на длъжностите в империята е била очевидна за нейните жители.

⁵ Може би най-добрият цялостен обзор на служебните рангове като част от системата на предимство във Византия е направен от Н. Икономидис. Вж.: OIKONOMIDES N. Les listes de préséance... P. 302-348.

Начинът на мислене на византийците и до голяма степен теократичното възприемане на устройството на християнския свят, тъждествен поне на теория с империята на ромеите, като точно възпроизведен и затова и хармоничен образ на небесните селения на Бога, прави невъзможно приемането на една хоризонтална подредба на длъжностните лица в рамките на основните служебно-административни нива. Прецизната йерархизация е трябвало да постави всеки един функционер на съвсем строго определено и присъщо само на него място, което да не се споделя от никой друг и по този начин да се изясни в пределна степен напълно индивидуалното предимство, което има пред останалите или което съответно трябва да отдаде на по-високостоящите лица всеки един византийски дворец сановник, управленски кадър или армейски офицер. Идеята за равенство на йерархичните позиции на определен кръг служебни лица или пък допускането, че две или повече лица (и респективно – два или повече ранга и две или повече длъжности), могат да заемат едновременно едно и също място в йерархичната подредба, е явен *popens* за византийците. Освен това, погледнато в чисто функционален план, е била безусловно необходима съответната ясна и разбираема подредба на многобройните различни длъжности и служби, която да улесни както тяхната работа и взаимодействие, така и субординацията в системата на държавния апарат. От тази гледна точка наличието на силно развита служебна йерархия във Византия през IX–XI в. (а и не само тогава) е напълно закономерно и логично⁶.

Византийските рангови таблици от IX–X в. дават много добра представа за степента на детайлизиране на йерархията на длъжностите в империята, както и за нейната конкретна подредба през този период. Например, всички стратегии са стриктно подредени според важността на управляваните от тях теми, като всеки заема точно определено и традиционно само за него място в йерархията, което е различно от мястото на всеки друг стратег. Сред тях като първи по старшинство винаги е поставян стратегът на Анатоликон – най-важната от малоазийските теми, следван последователно от стратегите на Армениякон, Тракезион, Опсикион, Вукеларион, Кападокия и така нататък в низходящ ред⁷. Длъжност-

⁶ За византийските служебни рангове и длъжности и за византийската служебна йерархия като цяло вж. също: BURY J. The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a revised text of the Kletorologion of Philotheos. L., 1911. P. 36–119.

⁷ OKONOMIDIS N. Les listes de préséance... P. 46–49, 100–105, 136–139, 244–247, 262–269.

тите във Византия са като цяло добре разграничени от почетните титли и обикновено са означавани с наименованията *ὀφείλια*, *ζώνες*, *ἐργω λαμβάνομεναι*, както и с по-прецизирания термин *ἀξίαι διὰ λόγου* – най-вече в Клеторологиона на Филотей, като последното название много точно предава една тяхна основна характеристика, а именно – че като служебни рангове те са се поверявали с обикновено устно разпореждане на императора, като и отнемането им съответно е ставало пак с такова и е било възможно по всяко време⁸. Всъщност като *ἀξίαι διὰ λόγου* са означавани само най-високите длъжности, ръководещи големите граждански и военни ведомства и служби на държавата, в отлика от понискостоящите и подчинени *ὀφείλια*⁹. Най-точното описание на *ἀξίαι διὰ λόγου* и ясното им разграничаване от титлите (*ἀξίαι διὰ βραβεῶν*), както и една цялостна систематизация на служебната йерархия във Византия дължим на атриклия Филотей и на неговия трактат, известен в науката под не съвсем точното, но вече трайно утвърдило се наименование Клеторологион, датиращ от средата на управлението на Лъв VI (към 899/901 г.) и посветен на ранговата йерархия и подреждането на чиновите според предимството им в дворцовия церемониал на империята¹⁰. Според сведенията на Филотей, броят на *ἀξίαι διὰ λόγου* е шестдесет, към които следва да се добавят и още десет, които са запазени само за евнуси.

Начело на византийската служебна йерархия почти до самия край на IX в. е една висша дворцова длъжност, която изглежда е свързана с централната власт в Константинопол и най-вероятно с управлението на императорския дворец – тази на ректора¹¹. Според степента на ранговото си предимство, ректорът се нарежда непосредствено след магистъра. Без да е необходимо на това място да се взима отношение по въпроса доколко магистърът през IX в. е бил запазил все още своя служебен характер, който е притежавал в предходните столетия, следва да се отбележи само, че няма нито едно свидетелство от IX в., което да указва, че тогава магистърът е имал статута на *ἀξίαι διὰ λόγου* и следователно

⁸ Вж.: Ibid. P. 281-282. Разбира се, когато дадена длъжност е поверявана на лице, намиращо се далеч от столицата Константинопол, по необходимост се е прибегвало до използването на писмена заповед или декрет за съответното назначение.

⁹ Вж.: Ibid. P. 282.

¹⁰ Частта от Клеторологиона на Филотей, посветена на *ἀξίαι διὰ λόγου* и подредбата на византийската служебна йерархия, вж.: Ibid. P. 98-125.

¹¹ За ректора вж.: GUILLAND R. Recherches sur les institutions byzantines. Berlin, Amsterdam, 1967. T. 2. P. 212-219; OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 308; ODB. P. 1787-1788.

няма причина да се поставя под съмнение положението на ректора като най-висок ранг в йерархията на ὁξίαι διὰ λόγου, т.е. в служебната йерархия на Византия¹². Веднага след ректора по ранг са стратегите и най-висшите военни командири, подредени по реда на своето старшинство, а едва след тях се нареждат различните цивилни длъжности, свързани с централната администрация на империята и с двореца. В края на IX в. император Лъв VI (886–912) въвежда нов най-висок служебен чин – този на василеопатора, който измества ректора от върха на йерархията на ὁξίαι διὰ λόγου¹³, а през X в. между тях в челото на служебната йерархия се вметва и друга една новосъздадена длъжност – севастофор.

Филотей подразделя служебните рангове по функционален признак на три основни групи – ταγματικοί, θεματικοί и συγκλητικοί и изрично посочва на коя длъжност кои други са подчинени, както и мястото в системата на предимство на всяка една от тях¹⁴. Като специална и отделна

¹² Ректорът е можел да бъде както клирик, така и светско лице (вж.: GUILLAND R. Recherches sur les institutions... T. 2. P. 212-213; OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 308; ODB. P. 1787). Във втория случай той често е имал и ранга на магистър, което може да подсказва поне две неща – първо, че магистър по това време е употребено вече като титла и второ – че длъжността на ректора, така да се каже, е “наследила” мястото на ранга на магистъра (след превръщането на последния в почетна титла) в челото на служебната йерархия на Византия.

¹³ Вж.: OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 100-101. Негов пръв носител е Стилиан Заутца – бъдещият тъст на император Лъв VI. Оловен печат на Стилиан Заутца като василеопатор, датиран 891/893–899 г., е публикуван. Вж.: ZACOS G., VEGLERY A. Byzantine Lead Seals. Bazel, 1972. Vol. 1. Part. 3. No. 2674 bis. Нерядко, сред част от изследователите-медиевисти може да се срещне заблудата, че василеопатор е титла, което от своя страна се отразява на трактовката на редица конкретни въпроси, като например наложилата се в българската историография погрешна постановка, че цар Симеон Велики се е стремил към този византийски ранг през 913 г. За погрешността на въпросната постановка вж.: КЪНЕВ Н. Стремел ли се е българският владетел Симеон I Велики (893–927 г.) към ранга на византийски василеопатор? // Сборник с материали от Международна научна конференция “България, българите и Европа – мит, история, съвремие”. Т. II. Велико Търново, 2008. С. 61-67.

¹⁴ Това деление се отнася принципно за византийските длъжности (и в частност – за тези от средните и по-ниски ешелони на служебната йерархия). Отново Филотей указва и за по-детайлното подразделяне на висшите служебни рангове в империята на седем отделни групи, обособени по функционален признак – 1) στρατηγοί, 2) δομέστικοι, 3) κριταί, 4) σεκρητικοί, 5) δημοκράται, 6) στρατάρχαι, 7) ὁξίαι εἰδικοί. Вж. напр.: BURY J. The Imperial Administrative System... P. 36-37. Вж. също: Χριστοφίλοπούλου Αἰκ. Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ

група са обособени и няколко висши персонални служебни чина – василеопатор, ректор, синкел, хартуларий на каниклия, протостратор, церемониалмайстор (ὁ τῆς καταστάσεως) и domestik τῶν βασιλικῶν¹⁵. В общи линии, обаче, в структурата и йерархичната подредба на службите в империята през IX–X в. е добре видима приемствеността на традиционната схема, достигаща чак до времето на ранната империя и *Notitia Dignitatum*.

Въпреки относително ясното разграничение на служебните рангове от титлите, в някои случаи е възможно отделни длъжности да придобият характеристики, които на практика, повече или по-малко временно, ги поставят по-близо до почетните рангови достойнства. Например, през разглеждания тук период във Византия съвсем не е рядкост едновременното заемане от едно и също лице на две (или дори повече) напълно несъвместими длъжности – да речем, една в централната администрация на империята и друга – в управлението на някоя отдалечена провинция, което означава, че при това положение, тъй като е невъзможно в едно и също време и двете да бъдат изпълнявани ефективно, поне едната от тях е била заемана само номинално, като един вид синекурен източник на допълнителни доходи за съответния функционер, а реалните функции на въпросната длъжност са били прехвърлени на друго (или други) служебни лица. Някои длъжности изцяло или почти изцяло се изпразват от всякакво функционално съдържание и трайно се превръщат в напълно почетни и синекурни чинове, поради което вече твърде малко се отличават от същинските титли. Също така съществуват и такива по-ниски служебни позиции, които са или постепенно стават пожизнени и в същото време могат да се купуват и после дори да бъдат препродавани, което показва техния било напълно, било частично формален служебен характер и доближаването им до почетните титли¹⁶.

И в тази йерархична конструкция, независимо от ясно изразените различни йерархични нива в нея, отново като ключов елемент за точната подредба на отделните функционери се явява предимството, благодарение на което се осигурява невъзможността които и да е два служебни ранга да имат еднакво положение в подреждането по старшинство.

Βυζαντινὸν κράτος, 'Επετηρίς τοῦ 'Αρχείου τῆς 'Ιστορίας τοῦ 'Ελληνικοῦ Δικαίου, τευχ. 2, 'Αθήναι, 1949. Σ. 40-42.

¹⁵ Това е групата на така наречените ἀξίαι εἰδικαί. Вж.: OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 108-109; BURY J. The Imperial Administrative System... P. 36, 114-119; Χριστοφίλοπούλου Αἰκ. 'Η Σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος... Σ. 42.

¹⁶ OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 282-283.

В действителност практическото осъществяване на йерархичното подреждане на всички функционери в империята според тяхното предимство, се влияе много силно от взаимодействието му с една друга много важна византийска йерархична система – а именно – със стълбицата на почетните рангови отличия или казано с други думи – с йерархията на титлите, което е и много съществена отлика спрямо ранновизантийския период, когато основен критерий, определящ йерархичното подреждане, е била значимостта на изпълняваните служебни достойнства.

Почетните титулни отличия заемат важно място в социално-политическата структура на империята и в идеологическата постройка на модела на ромейската супремация над ойкуменето, начело на което от Бога е поставен василевсът в Константинопол¹⁷. Йерархията на титлите във Византия достига едно наистина забележително развитие през IX–XI в. Целта на тази специфична йерархична схема на почетните отличия, при които акцентът пада върху личността, а не върху функционалните характеристики, е да илюстрира, но и в същото време – в не по-малка степен – и да институционализира персоналната значимост на съответните лица и тяхната, съществуваща поне в теоретичен план, пряка и по-особена лична връзка със суверена на християнското ойкумене – ромейския василевс¹⁸. По тази причина йерархията на титлите е следвало в най-чист и най-цялостен вид да е земно отражение на модела на небесната ангелска йерархия и в този смисъл най-пълно да олицетворява универсалната хармония на единствената, универсална и богоизбрана ромео-християнска империя. Според византийците, както в небесата ангелската йерархия на чиновите се е съотнасяла към Господ Бог – Създател и Вседържител на вселената, по същия начин на Земята се е съотнасяла и йерархията на титлите към земния богопоставен и боговдъновен вседържител. От тази гледна точка почетната йерархия на титлите е едновременно и византийска, но и в същото време универсална, тъй като възприемането на нейната същност е почивало на разбирането за неотделимото припокриване на империята и ойкуменето. Това обяснява и даването на византийски почетни титли на чужденци, включително и на

¹⁷ Относно оформянето на йерархията на титлите във времето на ранната империя и развитието ѝ до IX в. вж.: BURY J. The Imperial Administrative System... P. 20-21.

¹⁸ За ролята на титлите в това отношение вж.: OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 291.

суверенни владетели. В тези случаи отново е ставало въпрос за включването на удостоените с византийските титулни отличия лица в персоналната йерархична подредба на ойкуменето, за точното им “наместване” в небесноподобния земен таксис и за тяхната лична позиция и за личната им връзка с василевса като върховен повелител на цивилизования християнски свят. В този смисъл самото даване на византийска титла на чуждестранен владетел или принц е един вид “личен акт” без преки юридически фиксирани последици за държавата на удостоверения с титлата владетел. То указва една персонална, а не междудържавна връзка и зависимост и в никакъв случай няма пряко отношение към статута на съответното държавно-политическо формирание. От гледна точка на схващането за световната хармония и установения от Бога земен таксис, обаче, йерархичната и универсална подредба според почетните титли е по-важна от каквато и да е междудържавна владетелска йерархия, тъй като последната е само някакво временно фиксирано положение, което не се корени в земния таксис като вярно копие на небесното Божие царство и съответно неговото съществуване изначално не се санкционира от божественото устройство на ойкуменето, още повече, че самото ойкумене принципно би следвало един ден да бъде окончателно, изцяло и завинаги обединено под пряката власт на християнския василевс в Константинопол като единствен земен Божи наместник и поставленик.

Всъщност специфичната византийска йерархия на титлите в никакъв случай не трябва да се разглежда само през ограничената призма на някаква вътрешнодържавна йерархична стълбица. След като според доминиращата в това време политическа теория е поставен знак на равенство между империята и ойкуменето, то тази византийска йерархия всъщност се превръща в универсална и в идеологически план е била натоварена с функцията да илюстрира цялостната йерархична подредба на земния цивилизован свят. В този смисъл значението на йерархията на титлите надхвърля териториалния обхват на Византия и съвсем не случайно византийските почетни титли са били желани и търсени от владетели и представители на аристокрацията дори и в страни далеч извън границите на ромейската държава. С византийски почетни титли са били удостоявани както редица владетели на “варварски кралства” в Западна Европа, така и множество арменски, иверийски и други източни царе, князе и велможи и това се е приемало като израз на голяма чест и престиж за тях. Тъй като основната функция на византийските титли в доминирания от византийския политически модел свят, е била да осигури на носителя си съответното място в универсалната земна йерархия, те не са били възприемани от получателите си като несъвместими с владетелско-

то им достойнство, въпреки, че също такива титли в самата империя са получавали и византийските висши функционери, които в крайна сметка са просто служители на василевса. Също така, отново трябва дебело да се подчертае, че почетната византийска титла, с която е удостоен даден владетел, не следва да се приема и никога не е била приемана като конкретно определяща за владетелското му достойнство¹⁹, въпреки, че редица владетели, като остготските или бургундските крале в един по-ранен период, например, са се гордеели повече с достойнството си на ромейски патрикии, отколкото с кралските си титли²⁰.

Йерархията на византийските почетни титли, така както е фиксирана според Филотей, включва осемнадесет титулни ранга, достъпни само за неевнуси (или “брадати” – βαρβατοί) и още осем, които са запазени само за евнуси²¹. При титлите за “брадати” се наблюдава подразделянето им на две групи – сенаторски (συγκλητικοί) и имперски или императорски (προελευσιμαίοι или βασιλικά)²². Това разделение, обаче, се отнася предимно само за титлите от среден и нисък разред. От него като цяло са изключени титлите от най-висок йерархичен порядък, които формират отделна обособена група – тази на висшите титли, въпреки че те в теоретичен план също по-скоро могат да бъдат причислени към

¹⁹ Известно изключение, при това с много уговорки, е може би възприемането на византийските титли куропалат и патрикий сред част от грузинците и арменците, където в определени периоди титлата куропалат е синоним на владетелско достойнство в Грузия, а патрикий – в арменските земи. Не случайно и арабите са назовавали арменските князе с титула “батрик” (патрикий), а първенстващия сред тях – “батрик-ал-батарика”, т.е. патрикий на патрикиите (вж.: ЮЗБАШЯН К.Н. Армянские государства эпохи Багратидов и Византия (IX–XI вв.). М., 1988. С. 66–68). Разбира се, това изключение е свързано единствено и само с възприемане на титлите от страна на населението, а не с фактическа промяна на техния действителен и “юридически” статус.

²⁰ Вж.: АТАНАСОВ Г. Инсигниите на средновековните български владетели. Корони, скиптри, сфери, оръжия, костюми, накити. Плевен, 1999. С. 36.

²¹ За йерархията на византийските титли вж. също: BURY J. The Imperial Administrative System... P. 20–36, 120–124.

²² Това традиционно деление на византийските титли е ясно засвидетелствано при Филотей (εις συγκλητικούς и съответно εις προελευσιμαίους или също εν τοις βασιλικοις κατατάττονται κώδιξιν). Вж.: OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 86–87, 98–99. Вж. също: BURY J. The Imperial Administrative System... P. 22–23.

προελευσμένοι²³, но едновременно с това, както показва и Е. Христофилопулу, дават и достъп до синклита²⁴. При тях също се открива едно очевидно подразделяне на две отделни по-малки самостоятелни групи с различна тежест в йерархията на империята. Първата от тези групи е тази на най-висшите титли в империята, познати още и като “царски титли” (или титли от “императорски/царски” разред), които принципно са запазени само за членове на императорското семейство, дават се изключително рядко и в известен смисъл са над обичайната византийска титулна йерархия. Втората група включва най-високите титли, достъпни за лица извън императорската фамилия, които могат да бъдат определени като първоразредни титли във византийската йерархия на почетните титулни достойнства.

Няколко са същностните характеристики на титлите от тази специфична имперска йерархия. На първо място, по своя характер те са почетни и напълно персонални и тяхната основна функция е да определи мястото на даденото лице в универсалната земна йерархия, която, както вече бе подчертано, следвало да е тъждествена с имперската. Именно тази тяхна основна функция е предопределяла изцяло персоналния им характер, тъй като “установената от Бога” земна универсална йерархия е касала именно хората и тяхната субординация спрямо василевса. В нея и дума не може да става за йерархия на политически образувания – идеологически погледнато, след като империята е универсална и следва да съвпада с ойкуменето, в чисто теоретичен план такива образувания просто не би трябвало и да има, а доколкото все пак те съществуват, това се приема само като временно и междинно положение.

На второ място, изхождайки от персоналността на почетните титли и от сакралността на земната йерархия, която сама по себе си е считана за отражение на ангелската небесна йерархия, съвсем логично следствие е положението, че византийските титли са пожизнени, но не и наследст-

²³ Например Бъри еднозначно приема, че всички титли се подразделят по този начин и висшите титли също са προελευσμένοι. Вж.: BURY J. The Imperial Administrative System... P. 23.

²⁴ Χριστοφίλοπούλου Αλκ. Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος... Σ. 40, 43. Още преди нея Бъри също признава, че титлите от патрикий нагоре дават достъп до синклита и могат да бъдат носени както от членове на сенатското съсловие, така и от тези на военното. Вж.: BURY J. The Imperial Administrative System... P. 23.

вени, тъй като това би влязло в противоречие с тяхната основна функция²⁵.

На трето място, тъй като самото удостоверяване с титла е считано за акт на божията милост, който в известен смисъл, според разбиранятия на епохата, е извършван от василевса с божие одобрение²⁶, титлата определя не само мястото, но и качеството и значението на своя носител в рамките на земния свят, което би следвало да отразява и “Божие благоволение” към него. Откъдето и да бъде погледнато, за съвременниците именно титлата е била истинско мерило за стойността на дадено лице и от нея вторично е можело да се съди дори за богоугодността му.

Несъмнено йерархията на титлите играе ролята на основна дворцова йерархия. Само до известна степен, обаче, тя може да бъде определена като придворна такава. Подобно определяне, въпреки, че се среща нерядко в научната литература²⁷, е не много прецизно и по същество се ограничава само до един от аспектите на почетните титли във Византия. Въсъщност йерархията на титлите е много силно идеологически натоварена. По своята роля и характер тя е “най-обхватната” в теоретичен, а и донякъде в практически план, тъй като потенциално би могла да съвмести, както и да замести всяка друга една от византийските светски йерархии, включително и различните йерархични системи за външнополитическа употреба. От всички византийски йерархични конструкции през разглеждания период, тя е най-пряко и най-тясно свързаната със сакралната личност на ромейския император. Несъмнено и двата основни вида светска йерархия във Византия – тази на почетните титли и тази на длъжностите – от една страна обслужват и в известен смисъл самите те изпълват със съдържание социално-политическата подредба на империята, а от друга страна в една или друга степен са свързани с идеята за

²⁵ По въпроса за пожизнения характер на византийските титли и принципната недопустимост за наследственото им предаване вж.: GUILLAND R. Recherches sur les institutions... T. 1. P. 65-72.

²⁶ Това разбиране за удостоверяването с почетни титли утвърждава още в кр. на IX в. церемониалмайсторът на Лъв VI – атриклиният Филотей и то е потвърдено и в множество по-късни текстове. Например, в едно от писмата си, патриарх Николай I Мистик (901–907; 912–925 г.) уверява българския владетел Симеон, че титлите са били дадени от Бога и затова не могат да бъдат променяни. Вж.: OIKONOMIDÈS N. Les listes de préséance... P. 85, 281; PG. 111, col. 65.

²⁷ Виж пример за това в иначе чудесния обзор на йерархичните системи на Византия за “външна употреба” на К.Н. Юзбашян в книгата му за отношенията на арменските държави и Византия през IX–XI в. (вж. по-специално: ЮЗБАШЯН К.Н. Армянские государства... С. 89-90).

византийската универсална супремация. Погледнато в типологически аспект, обаче, при йерархията на титлите акцентът е поставен по-скоро върху идеологическите й характеристики и роля, докато при йерархията на длъжностите той пада преди всичко върху функционалните такива.

Тъй като всички тези разгледани дотук йерархии са тясно обвързани помежду си в рамките на цялостната структура на византийското общество и на системата на управление на империята, която е изцяло доминирана от върховния суверен – василевс и следователно – и от един ясно разграничим и като цяло – пряко свързан с двореца имперски елит, естествено се поражда и необходимостта от тяхното обединяване в един общ йерархичен модел, осигуряващ точната подредба на всички тези лица, чиято съвкупност е давала конкретните измерения на постройката на земния таксис и в някаква степен всъщност е осигурявала неговото функциониране. Това обединяване на отделните йерархии на империята в една обща йерархична подредба става посредством така наречената система на предимство или старшинство и тя наистина дефинира в детайли мястото на всеки един представител на византийските елити в социалната и политическата йерархия на Византия. Всъщност, спокойно може да се каже, че *системата на предимство* е общият вид на византийския йерархичен модел през IX–XI в. и че през този период тя като понятие почти напълно се припокрива с друг един *terminus technicus* – *византийската рангова йерархия*. Същността на изявата на въпросната система на предимство се е изразявала в повече или по-малко привилегированата, но винаги до детайли прецизно определена позиция на всеки сановник, функционер или висш църковен йерарх в дворцовия церемониал на Византия. Системата на рангово предимство е осигурявала както “сцеплението” между йерархиите на титлите и на длъжностите, така и взаимното съотнасяне между светската и църковната йерархия в рамките на този единен модел, което в практически аспект позволява създаването и функционирането на една единна, стройна и цялостна йерархична постройка, по същество ориентирана към императорския дворец и към дворцовия церемониал на Византия.

Освен всички гореизброени видове йерархии или йерархични конструкции във Византия, трябва да се спомене и още една, последна, йерархична схема, която най-добре и най-пълно от всички илюстрира съществуването и същността на един друг, коренно различен тип визан-

тийски йерархични системи, а именно на тези, които са създадени и предназначени изцяло само за външнополитическа употреба. Това е йерархията на така нареченото “семейство на владетелите и народите”, начело на която стои византийският император като богоизбран и богопоставен върховен суверен на ойкуменето, т.е. на целия цивилизован християнски свят²⁸. Нейното избистряне става постепенно след края на VIII в. и началото на IX в. и тя играе изключително голяма роля в общия политико-идеологически модел на междудържавните отношения на империята до самия край на нейното съществуване през XV век²⁹. Тази

²⁸ Византийската доктрина за “владетелското семейство” е добре изяснена в историческата наука. За нея и за нейната роля в международните отношения и международната йерархия вж. на първо място задълбоченото изследване на Франц Дьолгер (DÖLGER F. Die “Familie der Könige” im Mittelalter. Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ettal, 1953. S. 37-70). Вж. също: OSTROGORSKY G. The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order // SEER. Vol. 35. 1956-1957. P. 1-14; GRABAR A. God and the “Family of Princes”, presided by the Byzantine Emperor // HSS. 1954. T. II. P. 117-123; БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. С. 372-373; БАКАЛОВ Г. Средновековният български владетел. С. 69-70; ХУНГЕР Х. Империя на ново средище. С. 118; ЮЗБАШЯН К.Н. Армянские государства... С. 78-92; ОБОЛЕНСКИ Д. Византийската общност. Източна Европа 500–1453. София, 2001. С. 115-116, 146-147, 153-155, 158-159, 267-268 и др.

²⁹ Всъщност освен йерархията на “семейството на владетелите и народите”, тук биха могли да бъдат споменати и разгледани и други подобни византийски йерархични системи, които като идеологически схеми също са изцяло предназначени за външнополитическа употреба. Всички те се появяват по едни и същи причини от IX в. насетне, с de facto една и съща цел, а именно – да се намерят различни нови форми за утвърждаване на изключителността и първенстващото положение на Византия в ойкуменето и за спасяването на идеята за византийската супремация над всички държави и народи, поради което и не е необходимо да им се обръща по-специално внимание в това изследване. Като други такива йерархични системи, например, могат да се посочат тази на йерархията на държавите, начело с ромейската империя в Константинопол, която практически, макар и различна от “семейството на владетелите”, до голяма степен се явява негова разновидност и се припокрива с него; също така, по-късно и тази на страните и народите от православната общност, обединени около центъра на православния свят – Константинопол и около византийския император, като и в този случай може да се говори за един по-ограничен по своя обхват, но не много по-различен вариант на вече споменатите две външнополитически йерархични конструкции. В крайна сметка всички тези византийски йерархични схеми за външнополитическа употреба са само отделните проявления на един и същ общ модел на отношение на Византия към остана-

йерархична конструкция отново стъпва на идеята за тъждеството на *Rex Romana* и *Rex Christiana*, от което следвал изводът, че в християнския свят не може и не е допустимо да има друг император освен римския, който след падането на Западната Римска империя е само един – василевсът на ромеите, резидиращ в новата столица на християнския свят и на империята – Новия Рим – Константинопол. Въпреки до голяма степен общите й с другите византийски йерархични схеми идейно-политически основи, на които тя се гради, йерархичната конструкция, vyplътена в доктрината за “семе́йството на владетелите и народите”, е много по-различна по своя характер и съдържание от останалите йерархии на империята и не е директно свързана с тях, поради което и тя не е пряко инкорпорирана в системата на рангово предимство от епохата на тактиконите.

В общи линии до края на VIII в. доктриналната постановка за супремацията на византийския василевс над останалите владетели и над ойкуменето не е била поставяна под съмнение. Скоро след това, обаче, само за едва по-малко от няколко десетилетия, политическото положение в християнския свят се променя коренно, при това – изцяло в ущърб на византийските универсалистки и хегемонистични претенции, което и принуждава управляващите в Константинопол да потърсят нова адекватна форма, която да им позволи да запазят и да утвърдят в новите условия идеята за ромейската супремация над ойкуменето – идея, която в крайна сметка, византийците не изоставят никога – дори и до изчезването на самата империя от историческата сцена с превземането на Константинопол от османците през 1453 г., независимо нито от непрекъснато променящите се обстоятелства, нито от различните политически реалности, нито от действителния ресурс, с който разполагат в подкрепа на своите претенции.

лия свят, чиято концептуална същност принципно не се променя по-същество. Що се отнася до концепцията на Д. Оболенски за византийската общност, основаваща се най-вече на културно-политическата общност на православния свят, то в нейните рамки и в йерархичната й структура може да се открият в една или друга степен проявленията на всички споменати “външни” йерархични конструкции, както и в редица случаи – използването на почетни титулни отличия от “собствено” византийската йерархия на почетните титли като елемент в отношенията с отделните владетели. По-подробно относно концепцията за византийската общност вж. посветената на нея и цитирана по-горе книга на Д. Оболенски (ОБОЛЕНСКИ Д. Византийската общност). За няколко различни йерархични системи, които паралелно използва Византия в международните си отношения (с оглед на практиката спрямо арменските държави през IX–XI в.) вж.: ЮЗБАШЯН К.Н. Арменските государства... С. 79-92.

По думите на видния византинист Георги Бакалов, “до самия край на VIII в. византийската изключителност спрямо останалите народи, държави и владетели не се нуждае от никакви допълнителни предикати на превъзходство. Германските владетели на Запад признават без изрични уговорки примата на константинополските императори, в чието лице виждат приемници на римската държава. В края на посочения период обаче, под натиска на папския Рим и вследствие на нарасналото самочувствие на западните франки, обстановката съществено се променя.”³⁰ Промяната на ситуацията влече след себе си промени в модела на взаимоотношенията на империята в международен план, тъй като “признаването или непризнаването на византийската супремация от западните християнски владетели е от първостепенна важност за Константинопол.”³¹ С коронацията навръх Коледа през 800 г. на могъщия франкски

³⁰ БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. С. 366.

³¹ Пак там. С. 366. Г. Бакалов проследява и по-съществените етапи на промяната във взаимоотношенията на Византия и западноевропейските кралства през ранновизантийския и средновизантийския периоди. Той изтъква показателния факт, че през ранния период “в голяма степен междудържавните отношения на германските владетели са продиктувани от стремежите към експанзия, която оправдават с получената морална подкрепа на Византия”, като в това отношение най-активни са връзките с франките, които гледат на Византия като на “световна държава, със свои интереси във всички краища на Европа” (БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. С. 366). Меровингите възприемат за съвсем естествена “вертикалната” линия в отношенията си с империята (в която са по-нискостоящото звено) и затова със “синовна признателност” приемат “бащинските” наставления на византийските императори, а според традиционните римо-византийски схващания за дружба и приятелство (*amicitia*) тези отношения се разглеждат като такива между хегемони и клиенти. През VII и VIII в., с оглед на големите териториални загуби, претърпени от Византия и все по-нарастващата мощ на владетелите на франките, последните започват да се чувстват по-скоро като “младоши братя” на василевсите. При каролингските крале през 2-та половина на VIII в. е налице стремеж към демонстриране на равностойност с константинополските императори, което в самия край на века, в условията на непонятна и скандална за манталитета на епохата ситуация, когато императрица Ирина сваля от престола сина си Константин VI през август 797 г. и сама се обявява за василевс, т.е. при липса на мъж – император в Константинопол, води до короноването на Карл Велики за римски император лично от папа Лъв III (795–816 г.) на 25.12.800 г., с което именно най-авторитетната институция на Запад – папството – слага край на всепризнатата дотогава легитимност на модела с един-единствен император – този в Константинопол. Вж.: БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. С. 366–370.

монарх Карл Велики (768–814) за император на римляните и то – лично от ръцете на главата на Римската църква, е нанесен непоправим удар на доктриналната постановка за византийската супремация. До този момент никой не е поставял под съмнение, че в християнския универсум има и може да има само един император – римският (ромейският) – така, както и Бог на небето е един, а поради теоретичното припокриване на *Pax Romana* и *Pax Christiana* съвсем естествено е било дотогава понятията *император* и *ромейски*, т.е. *римски император* да се възприемат като напълно тъждествени. Коронацията на Карл Велики е означавала да се сложи край на постулата за единствения император и с нея папството се опитва, поне формално, да възроди традициите на стария модел от IV и V в. с двама римски императори – един на Изток и друг – равностоен на първия – на Запад, което от своя страна би означавало да се сложи точка и на признаването на супремацията на Константинопол над целия християнски свят.

Разбира се, за Византия е било напълно недопустимо да се откаже от идеята за своята изключителност и от претенциите си за върховенство над ойкуменето. Първоначално византийската дипломация категорично отказва да признае законността на коронацията на Карл Велики за император, считайки я чисто и просто за узурпация. Все пак, през 812 г. василевсът Михаил I Рангаве (811–813), притиснат от многобройните трудности и най-вече от войната с българския кан Крум (803–814), признава франкския владетел за император. Търсейки начин да запазят в доктринално-идеологически план дотогавашното си изключително положение и да вдъхнат нов живот на постулата за своята универсална супремация, тогава за пръв път византийците започват да разделят в понятийно отношение титлата император от ромейски (т.е. римски) император. От една страна титлата император е несъмнената най-висока степен на владетелско достойнство и Византия, макар и принудена от обстоятелствата и с много голяма неохота, признава това достойнство на твърде могъщия франкски владетел, но от друга страна, това все още съвсем не значи, че по своето положение и ранг императорите са равни. Всъщност на Карл Велики се признава единствено положението на император на франките, т.е. въпреки, че има най-висшата владетелска титла, тя и произтичащите от нея права се разпростират само върху един народ, но в никакъв случай тази титла и тези права нямат универсален характер и следователно не изравняват франкския монарх с византийския император. Единственият универсален император, който от Бога и в Бога има върховната и ненакърнима власт над цялата вселена и олицетворява единството на *Pax Romana* като *Pax Christiana*, е римският,

а единственият възможен римски император е василевсът в Константинопол и дори папата в Рим няма прерогативите да промени този установен от Бога нерушим земен порядък. Това накратко е новата, изградена в началото на IX в., византийска доктринална постановка, която поне формално, позволява да се запази почти ненакърнена идеята за изключителността на ромейската империя и за супремацията ѝ над универсума, включително и над всички останали християнски държави.

Следващата стъпка в тази насока, съобразена с фактическата независимост от империята и продължаващото утвърждаване на самостоятелността и на “реалната суверенност” на държавите, които спадат към ойкуменето и следователно поне на теория са подчинени на василевса в Константинопол, е изграждането на концепцията за “семейството на владетелите и народите”. Според нея всички християнски владетели образуват едно въображаемо монархическо семейство, подредено по определен йерархичен и то – строго патерналистичен принцип. Начело на него стои ромейският император, който се явява “духовен баща” или “старши брат” на останалите владетели и от тази позиция стои над тях и съответно има властта и правата на “*pater familiae*”. Представата за въображаемото семейство, в което са обединени както владетелите, така и техните народи, съществува не само през средновековието, но и още в древността³². Независимо, че самият ромейски император признава за свой “духовен баща” римския папа, василевсът, като поставен от Бога върховен земен суверен, е “духовен баща”, притежаващ *patria potestas* над всички членове на “семейството”³³. Най-високо след константинополския император са неговите младши “духовни братя”³⁴. След тях са “духовните синове” на василевса, следвани от императорските “приятели” (φίλοι). Дьолгер счита, че в тази йерархия има още две по-ниски степени – на владетелите, които още не са станали φίλοι, поради което и нямат титулно определение по родство и съответно – на владетелите,

³² Вж.: DÖLGER F. Die “Familie der Könige”... S. 35-52; БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. С. 372; ЮЗБАШЯН К.Н. Армянские государства... С. 79-80. Според Франц Дьолгер мистическото “семейство на владетелите” е било в същото време и съвсем реален политически институт, регулиращ международните отношения, а понятията, които определяли степента и характера на “родството” в него, се превръщат в един вид законови титулни термини (Rechtstitel) – DÖLGER F. Die “Familie der Könige”... S. 36.

³³ DÖLGER F. Die “Familie der Könige”... S. 42. Като глава на “владетелското семейство” византийският император е считан за богоизбран (θεοφίλος). Вж.: БАКАЛОВ Г. Византия. Културно-политически очерци. С. 372.

³⁴ Вж.: OSTROGORSKY G. The Byzantine Emperor... P. 11-12.

които, поне според мнението на византийците, признавали властта на императора като негови подчинени “раби” – δοῦλοι³⁵.

Би следвало да се изтъкне, че всъщност така наречената йерархия на “владетелското семейство”, както и въобще всички други византийски йерархични конструкции, предназначени за външнополитическа употреба, няма пряка и директна връзка с византийската рангова йерархия в по-тесния смисъл на това понятие. Би могло да се каже, че тя до голяма степен е една имагинерна йерархия, без истински институционализирани титулни отличия³⁶, където практически ролята на такива играт понятия, свързани с духовното родство и която йерархия има за основна своя цел преди всичко обслужването на византийските претенции за световна супремация изцяло във външнополитически аспект, докато във вътрешнополитически план би могла да има единствено ролята на още един фактор за поддържането на самочувствието на византийците за тяхната изключителност като богоизбран имперски народ, на който е отредено свише да властва над християнския свят. Тя е негласният компромис, който Византия, от IX в. насетне, е принудена да направи с първоначалната си доктринална представа за собствената си универсалност и тъждественост с цивилизования християнски свят³⁷.

Очевидно е, че именно постепенната загуба от страна на Византия на позицията на единствена, богоизбрана и универсална римска и християнска империя довежда до необходимостта от появата и развитието на тези допълнителни, нови по своя вид йерархични конструкции, предназначени само за външнополитическа употреба и тъй като те нямат директна и органична връзка нито със собствено византийската титулна йерархия, нито със *системата на дворцово предимство*, в този смисъл само съвсем условно могат да бъдат причислени към общия йерархичен модел на Византия през IX–XI в. От друга страна, обаче, тези нови външнополитически йерархични конструкции, със самата си поява усилват впечатлението за постепенното превръщане на *системата на предимство* в единствено вътрешнодържавна имперска йерархия и в този сми-

³⁵ DÖLGER F. Die “Familie der Könige”... S. 42. Това мнение на Дьолгер се оспорва от Юзбашян. Вж.: ЮЗБАШЯН К.Н. Армянские государства... С. 80-81.

³⁶ По-различно мнение вж.: ЮЗБАШЯН К.Н. Армянские государства... С. 81-82.

³⁷ Не случайно А. Тойнби твърди, че теоретически Византия не би могла да въстъпва в международни отношения именно защото според византийските разбирания границите на империята изцяло съвпадали с тези на цивилизования свят и отвъд тях, “в тъма”, живеели само варвари, чиито вождове били длъжни да удържат народите си в подчинение на императорските повели. Вж.: TOYNBEE A. Constantine Porphyrogenitus and his world. L., 1973. P. 346.

сьл не само че накръняват нейната универсалност, но и изземват от претендите й да олицетворява и защитава византийската супремация над ойкуменето.

Н. КЪНЕВ

ШУМЕН

ВИЗАНТИЙСКАЯ ИЕРАРХИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ IX–XI ВВ.

Данная статья имеет целью исследовать византийскую иерархическую модель средневизантийского периода (IX–XI вв.). В ней рассмотрены существующие в этот период разные виды официализированных в Византии иерархий, а также их размещение в общей иерархической системе – в т.н. *системе дворцового преимущества*. Именно система преимущества в дворцовом церемониале империи придает общий и окончательный вид конструкции средневизантийской иерархии рангов в IX–XI вв. и соответственно ее следует принимать и рассматривать как целостную и законченную иерархическую модель Византии данного времени. И византийскую *систему дворцового преимущества*, и особенно *иерархию собственно титульных отличий* – одну из самых важных иерархий в Византии – не следовало бы рассматривать единственно сквозь призму внутриимперских иерархических конструкций, так как они по своему замыслу, нагрузке и претензиям в конечном счете являются универсальными и отражают идеологическое понимание о тождестве ромейской империи с христианской ойкуменой.

Постепенная утрата со стороны Византии позиции универсальной христианской империи приводит к необходимости в появлении и развитии дополнительных, новых по своему виду иерархических конструкций, предназначенных только для внешнеполитических целей, не имеющих прямой и органической связи ни с собственно византийской титульной иерархией, ни с *системой дворцового преимущества*. С другой стороны, однако, эти новые иерархические конструкции, предназначенные только для внешнеполитических целей, самим своим появлением усиливают впечатление о постепенном превращении *системы преимущества* в единственную внутrigосударственную имперскую иерархию и в этом смысле не только ущемляют ее универсальность, но и устраняют ее претензии олицетворять и защищать византийскую супремацию над ойкуменой.